

Xevransa Oivas oızı Əliveva⁵⁰
XÜRRƏMİLƏR HƏRƏKATININ CƏLAL BƏRGÜSADIN “SİYRİLMİŞ QILINC”
TARIXİ ƏSƏRİNDƏ VƏSFI

GİRİŞ: Hər bir tarixi hadisənin nəsilən-nəslə ötürülməsində, müasir dövrümüzdə çatdırılmasında bədii ədəbiyyatın xüsusi rolu vardır. Azərbaycan ədəbiyyatında Babək hərəkatına həsr olunmuş yetərincə bədii əsərlər mövcuddur. Tanınmış Azərbaycan yazıçısı Cəlal Bərgüşad Azərbaycan tarixinin qəhrəman siması olmuş igid Babəkin sanına həsr etdiyi **“Sıyrılmış qılinc”** adlı tarixi əsəri bu qəbildəndir. Tarixi roman janrında qələmə alınmış bu möhtəşəm əsərin Azərbaycan tarixində və ədəbiyyatında xüsusi rolu vardır. Xilafət dövründə yaşamış xəlifələr haqqında məlumatlar və onların epikləşmiş obrazları ərəb ədəbiyyatı və tarixi mütəxəssisləri üçün çox maraqlı bir mənbə olduğu üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

1924-cü il iyunun 22-də Azərbaycanın Qubadlı rayonunun Qəzvan kəndində anadan olmuş Cəlal Bərgüşad “Cənub taydan əsən meh” adlı ilk serini 1946-cı ildə Qubadlıda fəaliyyət göstərmiş “Avanqard” qəzetində dərc etdirmişdir. Oeyd etmək istərdik ki, Cəlal Bərgüşadın ssenari əsərləri də olmuşdur. Onun ssenarisi əsasında “Çoban Boran”, “Göy göl”, “Torpağın ətri”, “Cinar varpağı” adlı televiziya filmləri çəkilmişdir.

Cəlal Bərgüşadın “Sıyrılmış qılinc” **tarixi** əsəri Azərbaycanın xalq qəhrəmanı Babək mövzusunda yazılmış və kitab şəklində çap olunmuş ilk romanıdır [1]. Müəllif bu romanını akademik Ziya Bünyadovun [4], Səid Nəfisnin [7] əsərlərinin əsasında qələmə almışdır.

Cəlal Bərgüşadın “Sıyrılmış qılinc” **tarixi romanı** məşhur xalq sərkərdəsi **Babək Xürrəminin** ölməz həyatına həsr edilmişdir. Babəkin Xürrəmi adlandırılmasının səbəbi VIII-IX əsrlərdə baş verən, müəyyən fasilələrlə altmış ildən artıq davam edən cəmiyyətdə mülki bərabərliyə çalışan, azadlıq qarçıları Xürrəmilər hərəkatında göstərdiyi əvəzolunmaz xidmətləridir. “Xürrəm” sözü qədim fars sözüdür, “xur”-“günəş”, “gözə görünməyən mücərrəd atəş” kimi izah edilir (6, s. 5). Məhz Cəlal Bərgüşadın “Sıyrılmış qılinc” tarixi romanı otuz ildən artıq bir dövrdə ərəb xilafətinə qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparan Azərbaycan xalqının igid sərkərdəsi Babək Xürrəminin həyatından və qəhrəmanlıq şücaətlərindən bəhs olunmuşdur.

Romanda Babəkin azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda xilafətə qarşı apardığı bir sıra şanlı döyüşlər, o dövrün tarixi xronologiyası təsvir olunur. Müəllif yaratdığı əsərində tarixi faktları dəqiqliklə işləmişdir. Cəlal Bərgüşad bədii təxəyyülün imkanlarından geniş istifadə etməklə, milli ideyalara uyğun gələn Babək obrazını yaratmışdır.

Cəlal Bərgüşad Babəki əvvəlcədən sərkərdə kimi təsvir etməmişdir. Müəllif öz qəhrəmanını müqəddəs Atəşgahda dünyaya gətirmişdir. Daha sonra Babəkin yeriməyə başlaması ilə sadiqliq mərasimində baş kahin Möbədin onun belinə yun qurşaq bağlaması hadisəsi təsvir olunur. Babəkin yadellilər tərəfindən qətlə yetirilmiş atası Abdullahın qılıncına sahib olmasından danışılır. Babəkin uşaqlığı əsərdə bu cür təsvir olunur: “O, bir parca çörək üçün kicik yaşlarında varlı bir kişinin ilxısını otarmış, at belində böyümüş, qanad acmışdır. Yaylam vaxtı öz Qaraqaşqasanın yalına sinib tay-tuşlarının arxasınca səslənmişdir. Şəhrək oğlu Cavidanın dəmirçixanasında xam otları miniyə öyrətmişdir. Sərkərdəsi Cavidanın mühüm tapşırıqlarını yerinə yetirirmiş, Təbrizdə böyük var-dövlət sahibi Məhəmməd İbi Rəvvas Əzdinnə emalatxanasında ustaya şagird olub qılinc düzəltmişdir” (2, s. 9).

Babək xilafətdə xəlifə qılıncının törətdiyi zülmərin şahidi olur. Babək Bəzz qalasının sahibi Şəhrək oğlu Cavidanın köməyi ilə sərkərdə olur. Bundan sonra Babək Xürrəmi bir dövlət xadimi kimi xilafətdə tanınır və hətta o, Abbasi xəlifələrini öz xalq ordusu ilə hədələyir. Xilafəti qorxu altında saxlamaq üçün Bizans imperatoru Feofil ilə müqavilə bağlayır.

Babək əsərdə həm cəngavər, həm filosof, həm də atəşgaha sitayiş edən sadə bir xürrəmi obrazında çıxış edir. Əsl vətənpərvər, milli-mənəvi dəyərlərə sadiq obraz kimi təsvir olunur. Babək xalqın içərisindən çıxmış bir şəxs kimi əsl şəxsiyyət tərənnüm etdirir. Müəllif, Babəki bir sərkərdə kimi göstərmək üçün bəzi döyüş səhnələrini qəsdən geniş təsvir etmişdir.

Babəkin yaratdığı intizamlı, döyüşkən, mübariz xalq ordusu Xəlifə Məmunun və Xəlifə Mötəsimin saysız-hesabsız ordusu ilə dəfələrlə üz-üzə gəlir və çox vaxt da qalib çıxır. Nəhayət, Xəlifə Mötəsim ən məşhur sərkərdəsi Afşini, güclü və o zaman müasir təlim görmüş qoşunla Babəkin üstünə göndərir.

Məlumdur ki, keçmiş işğalçılıq müharibəsi, əsasən din pərdəsi altında aparılırdı. Abbasi imperiyası da belə yaranmışdır. Cəlal Bərgüşad tarixiliyi nəzərə alır, saray ilahiyatçıları ilə atəşpərəst kahinləri arasındakı dini-ideoloji mübarizəni dövrün hadisələri ilə möhkəm əlaqələndirmişdir. Biz romanda Babəkin anası Bəruşəndə xanımın atəşgaha getdiyini görürük. Atəşpərəst kahininin Babəkə bizim düşmənimiz şər allahı Əhriməndir, postumuz isə xeyir allahı ulu Hörmüzdür, atəşpəstlərin peyğəmbəri Şirvindir kimi nəsihətləri verir. Hər ağır döyüşdən əvvəl baş kahin Möbədi-Mebad ulu Hörmüzə Babəkin qılıncına qüvvət verməsi üçün yalvarır. Atəşpərəstlər Hörmüz yolunda, Şirvin Peyğəmbər yolunda döyüşə atılırlar. Hətta Bəzz vuruşlarının birində ağır yaralanmış xürrəmilər vuruş meydançasından çıxırlar. Döyüşlərin birində Babəkin əmri ilə döyüşçülər qılınclarını tonqala atırlar. Bunun mənası daha qılinc qına girməyəcəkdir deməkdir.

Babəkin yaşadığı dövrdə xilafətin paytaxtı Bağdad dünyanın mədəni elm ocaqlarından biri idi. Orada çoxlu alim heyəti çalışırdı. Altun sarayında da Əbu Nüvas kimi məşhur şairlər, əl-Kindi kimi açıq fikirli filosoflar fəaliyyətdə idilər. Hətta filosof əl-Kindi ilə öz baş qəhrəmanı Babəki görüşdürür. Bu görüş səhnəsində igid Babəkin dərin idrak sahibi olduğunu görür və belə deyir: “qoca böyük başlar günahkardır” (1, s. 36). Deryada böyük balıqlar kicik balıqlara dinclik vermir! İndi xilafətdə bir çox millət az qalib öz ana dilini də unutsun.

⁵⁰ AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqişnəşliq İnstitutunun doktorantı. s.hayrunnisa@gmail.com

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xəlifələr apardıqları işğalçı müharibələrə törətdikləri cinayətlərə bəraət qazandırmaq, xalqın gözündən pərdə asmaq üçün özlərinə qəsidələr yazdırır, din yolunda keçən mücahidlərini tərifləyir, şəhidlərinin şəninə isə mərsiyə dedirdirlər. Bu məqsədlə saraya dövrün məşhur şairləri dəvət olunurdu. Əbu Nuvas həm xəlifə Harun ər-Rəşidin nədimi, həm də sarayın nüfuzlu şairi idi. Filosof əl-Kindi Xəlifə Məmunun məsləhətçisi idi. Yeri gəldikcə müəllif, ayrı-ayrı fəsillərdə Əbu-Nuvas və başqa şairlərdən lirik parçalar verir. Filosof əl-Kindinin kəlamları ilə romanını zənginləşdirir.

Romanda təsvir edilən əsas obrazlar tarixi şəxsiyyətlərdir. Harun ər-Rəşid, Əmin, Məmun Mötəsim tarixdən tanıdığımız xəlifələrdir. Ərəb ədəbiyyatında tanınmış məşhur ərəb şairi Əbu Nuvasın da romanda yer aldığı görünür. Bu da müəllifin ərəb ədəbiyyatı haqqında məlumatlı olduğuna işarədir. Bundan əlavə müəllif əsərində Şəhrək oğlu Cavidan, dombagöz Əbu İmran, həkim Cəbrayıl, Zübeylə Xatun, baş vəzir Cəfər, İshaq cəlladbaşı əl-Kindi, Şah İsmayıl, Fəhhas Bərumənd, Tacir Şibl, Səhl ibn Sumbat Müaviyyə, Abdullah Kəldəniyə, baş sərkərdə Avşin obrazları kimi tarixdən tanıdığımız şəxsiyyətlərin epikləşdirilmiş obrazını təsvir etmişdir. Gördüyümüz kimi real tarixi şəxsiyyətlər romanda epikləşdirilmişdir.

Əsərdə Babəkin ölüm səhnəsi tarixdə olduğu kimi əks olunmuşdur. Cəlal Bərgüşad Babəkin qətl səhnəsini özünə məxsus bir orijinalıqla təsvir etmişdir. Xəlifə Mötəsimin hökmü ilə cəlladbaşı Məsrurun zəncirlənmiş qəhrəmanı qılıncı ilə döğürməyə istəyərkən Babək gözlənilmədən məğlubiyəti qələbəyə çevirir və o düşməne meydan oxuya-oxuya deyir: “O Cəllad gözümü bağlama! Mən son nəfəsimdə bu dünyaya, bu dünyadakı doğma odlar yurduma baxa-baxa ölmək istəyirəm!” (1, s. 373). Müəllif Babəki oxucunun gözündə daha da yüksəltməkdən ötrü düşməni Xəlifə Mötəsimin bu səhnə qarşısında necə sarsıldığını göstərir.

Əsər sadə xalqın dilində qələmə alınmışdır. Romanda yerinə müvafiq olaraq çəkilən zərbi-məsələlər və atalar sözləri onun bədiiliyini artırır. Əsərdə “Atam deyərmiş ki, kimin qılıncı pas atıb, onun sahibi ölüdür” sözü Babəkin dilindən verilir. Sonradan bu söz Babəkin siyirilmiş qılıncının tiyəsində də həkk edilir. Müəllif obrazlarını fərdləşdirməkdən ötrü onların hər birini öz dili ilə danışdırır. Romanda ərəb, fars və Azərbaycan dillərində atalar məsəlləri çəkilir. Obrazlar öz fikirlərini dərin mənəvi atalar sözləri və hikmətli kəlamlarla bəzəyir, özlərinin milli mənsubiyyətini, siyasi ictimai mövqeylərini nümayiş etdirirlər. Romanın dili sadə və obrazlıdır. Hər bir sənət əsəri xalqın mənəvi sərvətidir və bu sərvətin qiyməti onun müasirlik baxımından, xüsusilə qiymətlidir.

Ümumiyyətlə, roman Babəkin həm tarixi və həm də bədii təsvirini geniş və əhatəli verdiyindən hər zaman aktualıq təşkil edib. Belə ki, Cəlal Bərgüşadın “Siyirilmiş qılınc” əsəri ilk dəfə, [Bakıda kiril qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə 1981-ci ildə](#) nəşr olunmuşdur. [Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası ilə isə 2017-ci ildə](#) nəşr edilmişdir. Romanı azərbaycanlı tarixçi [Zülfüyyə Vəliyeva](#) “Siyirilmiş Kılıc Babək” adı ilə [türk dilinə](#) tərcümə etmişdir (3). Bu tərcümə əsəri 17 oktyabr [2005-ci ildə Ankarada](#) nəşr edilmişdir. Cəlal Bərgüşadın “Siyirilmiş qılınc” əsəri 1984-cü ildə Tehrandə fars dilinə tərcümə olunaraq nəşr olunmuşdur. Hətta azərbaycanlı filoloq [Nigar Gövcaynskaya](#) [2005-ci ildə](#) “Ərəb və Azərbaycan nəsrində [Babək və xürrəmilər](#) obrazı” ([Circi Zeydanın “Fərqanə gəlini”](#) və [Cəlal Bərgüşadın “Siyirilmiş qılınc”](#) romanları əsasında)” mövzusunda olan namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib (5).

Beləliklə, Cəlal Bərgüşadın “Siyirilmiş qılınc” əsəri həm tarixi, həm də bədii cəhətdən olduqca dəyərli əsərdir. Onun dəyərini coxsaylı yeni nəşrlərində, tərcümə variantlarında, tədqiqat əsərlərində görmək mümkündür. Eləcə də “Siyirilmiş qılınc” romanı Babək kimi Azərbaycanın igid oğlunu layiqincə tərənnüm və təsvir olunması baxımından mədəni-tarixi abidədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bərgüşad Cəlal. Siyirilmiş qılınc. Bakı: Gənclik, 1981
2. Bərgüşad Cəlal. Siyirilmiş qılınc. Bakı: Kitab Klubu, 2017
3. Bərgüşad Cəlal. Siyirilmiş Kılıc Babək. Tərcümən Vəliyeva Zülfüyyə Qəhrəman qızı, [Ankara: Yurt Kitap-Yayıncı, 2005](#)
4. Bünyadov Ziya. Azərbaycan VII–IX əsrlərdə. Bakı: Şərq-Qərb, 2007
5. [Gövcaynskaya Nigar](#). “Ərəb və Azərbaycan nəsrində [Babək və xürrəmilər](#) obrazı” ([Circi Zeydanın “Fərqanə gəlini”](#) və [Cəlal Bərgüşadın “Siyirilmiş qılınc”](#) romanları əsasında)”. Bakı: 2005
6. Qarayeva Gülxanım, Aynur Hacıqədirdi. Ərəb ölkələrinin orta əsrlər və yeni dövr tarixi. Bakı: Adiloğlu, 2008
7. Nəfisi S. Azərbaycan qəhrəmanı Babək Xürrəmdin. Bakı: 1960.

Açar sözlər: ədib, əsər, xəlifə, vəzir, səxavətçilik, islam, mədəniyyət

Ключевые слова: произведение, писатель, хуррамидов, Бабек, народ, источник, движение

Key words: writer, work, caliph, vizier, generosity, Islam, culture

ОПИСАНИЕ ДВИЖЕНИЯ ХУРРАМИДОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ ДЖАЛАЛА БАРГУШАЛА «ОБНАЖЕННЫЙ МЕЧ»

Резюме

Хуррамы означали иранское религиозное и политическое движение, уходившее своими корнями в движение, созданное Маздаком. Движение хуррамов в Азербайджане было связано с Джавидханом. Джавидху заменил его ученик Бабек Хоррамдин. Хуррамское движение было освободительным движением, возникшим в Азербайджане в VIII–IX веках. Он длился более шестидесяти лет. Достойным продолжателем этого движения стал богатырь Бабек.

Движение Хуррам было главной темой многих исследовательских источников и исторических работ. Бабек был главным героем многих исторических романов и произведений искусства. Одним из таких произведений является роман Джалала Баргючуда «Сломанный меч». В этом произведении отражен героизм Бабека.

В данной статье анализируется движение Хуррам. В данной статье также рассматривается движение Хуррам в исторических источниках. Определено место и роль главного героя Бабека в расцвете движения Хуррам.

Статья посвящена описанию щедрости и великодушия халифов и визирей, которое нашло свое отражение в произведениях Джорджи Зейдана, а также определяются место и роль великодушия в расцвете арабской культуры.

DESCRIPTION OF THE KHURRAMITS MOVEMENT IN THE HISTORICAL WORK OF JALAL BARGUSHAD "THE DRAWN SWORD"

Summary

The Khurramits meaning were an [Iranian](#) religious and political movement with its roots in the movement founded by [Mazdak](#). The movement of Khurramits in Azerbaijan was associated with [Javidhan](#). Javidhan was succeeded by his apprentice [Babak Khorramdin](#). The Khurram movement was a liberation movement that emerged in Azerbaijan in the VIII-IX centuries. It lasted more than sixty years. The worthy successor of this movement was the hero Babek.

The Khurram movement has been the subject of many research sources and historical works. Babek has been the main character of many historical novels and works of art. One of these works is Jalal Barguchud's novel The Scraped Sword. Babek's heroism is described in this work.

In this article it is analysed about the khurramits movement. Also in this article is studied the khurramits movement in historical sources. The article is dedicated to the description of Khurramis in Jalal Barguchud's novel "Scraped Sword".

The main character Babek's place and role in the flourishing of the Khurram movement was determined.

The article describes the generosity of the caliphs and viziers, which is reflected in the works of Jurji Zaydan, and also determines the place and role of generosity in the flourishing of Arab culture

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Lalə Məzahir qızı Bayramova çapa tövsiyə etmişdir.